
ARTYKUŁY

AGATA MICHALSKA

ORCID: 0000-0002-9849-0807

Książnica Pomorska w Szczecinie

ag.michalska@ksiaznica.szczecin.pl

Szczecińskie lata Johanna Carla Conrada Oelrichsa – aktywność zawodowa i publikacyjna

Słowa kluczowe: Johann Carl Conrad Oelrichs, Szczecin, XVIII wiek, gimnazjum akademickie, publikacje

Keywords: Johann Carl Conrad Oelrichs, Szczecin, 18th century, academic gymnasium, publications

Powołane w 1667 roku w Szczecinie przez szwedzkiego monarchę Karola XI gimnazjum zreorganizowano i otwarto ponownie w grudniu 1716 roku¹. Zanim do tego doszło, w połowie 1715 roku król Fryderyk Wilhelm I wyznaczył skład nowego kuratorium, nadzorującego majątek fundacji i działalność szkoły². W następstwie przeprowadzonej przez kuratorów wizytacji zatrudniono brakujących profesorów oraz powołano nowego rektora, którym został Michael Friedrich Quade, filozof, teolog i poeta uwieczniony. Katedrę prawa objął Johann Samuel Hering, a retoryki i historii – Johann Heinrich von Bobart³.

¹ Na tę okazję powstało wiele tekstów okolicznościowych, np. kuratora Matthiasa Daniela von Laurensa, *Praefamen Inaugurale, In Restauratione Gymnasii Carolini, Jussu & Auspiciis... Dn. Friderici Wilhelmi, Suscepta & D. 30. Dec. A.R.S. MDCCXVI. feliciter peracta* (Sedini: Typis Joh. Frider. Spiegelii, 1716); Martin Wehrmann, „Geschichte des Marienstifts-Gymnasiums 1544–1894”, w: *Festschrift zum dreihundertfünfzigjährigen Jubiläum des Königlichen Marienstifts-Gymnasiums zu Stettin am 24. und 25. September 1894* (Stettin: Herrcke & Lebeling, 1894), 103–104.

² Paweł Gut, „Kuratorium Gimnazjum Akademickiego i Mariackiego w 1667–1805”, *Przegląd Zachodniopomorski* 2 (2020): 40–43.

³ *Quod Felix Faustumque Esse Jubeat Deus Ter Optimus Maximus!... Ad ... Introductionis Actum Trium Novorum Professorum ... Dn. Michaelis Friderici Quadii ... Johannis Samuelis Heringii*

Pod koniec 1752 roku do grona wykładowców dołączył Johann Carl Conrad Oelrichs. Oelrichs urodził się w 1722 roku w Berlinie⁴. Ukończył tamtejsze gimnazjum Joachimsthal. Od 1740 roku studiował prawo we Frankfurcie nad Odrą, równocześnie był słuchaczem logiki i filozofii. Po ukończeniu studiów powrócił do Berlina i rozpoczął praktykę prawniczą. W 1750 roku we Frankfurcie, na podstawie rozprawy o sądach w Marchii Brandenburskiej, uzyskał stopień doktora obojga praw⁵. Swoje życie zawodowe wiązał z miejscem urodzenia. Od 1747 roku aktywnie uczestniczył w wydawaniu periodyku „Berlinische Bibliothek”⁶, w którym publikował teksty i recenzje prawnicze i historyczne⁷. Zabiegał również, lecz bez rezultatu, o posadę bibliotekarza w Bibliotece Królewskiej (Königliche Bibliothek).

W grudniu 1752 roku za namową Ewalda Friedricha von Hertzberga, także prawnika i pruskiego polityka, przyjął nominację na profesora prawa w gimnazjum akademickim w Szczecinie, odmawiając podobnych posad m.in. w Anhalt i Gröningen. Katedrę objął po zmarłym J.S. Heringu, czołowej postaci szkoły, a tematem jego wystąpienia inauguracyjnego były zasługi kobiet w dziedzinie prawa⁸. Na wykładach omawiał m.in. początki prawa rzymskiego, wykorzystując pracę Johanna Gottlieba Heinecciusa – *Elementa iuris civilis secundum ordinem Institutionum*, wskazywał różnice między prawem rzymskim a niemieckim. Korzystając z innej pracy Heinecciusa – *Elementa iuris naturae et gentium* – objaśniał znaczenie praw natury i narodów jako głównych źródeł prawa⁹. Pracę wykładowcy łączył Oelrichs z działalnością publiczną. Niedługo po przyjeździe zorganizował krąg czytelniczy dla lektury czasopism, którym po jego wyjeździe kierował Johann Jakob Sell¹⁰.

Angażował się poza tym w działania zainicjowane przez kuratorium, mające podnieść poziom nauczania i rozwój szkoły w duchu oświecenia. Jedną z decyzji króla było wprowadzenie po śmierci pierwszego rektora M.F. Quadego w 1757 roku

... *Johannis Henrici de Bobarth, Die XXX. Dec. Anni M DCC XVI. ... invitant Gymnasii Carolini Curatores* (Sedini: Typis Hermanni Godofredi Effenbahrtii, 1716).

⁴ von Bülow, „Oelrichs, Johann Carl Conrad”, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 24, 1887, 318–319, dostęp 30.04.2023, <https://www.deutsche-biographie.de/pnd11899963X.html#adbcontent>.

⁵ W artykule zastąpiono pełne opisy bibliograficzne cytowanych publikacji Oelrichsa z okresu szczecińskiego numerami katalogowymi tych publikacji, znajdującymi się w sekcji I wydawnego pośmiertnie katalogu jego biblioteki, poz. 11–47, *Catalogus bibliothecae D. Jo. Car. Conr. Oelrichs* (Berolini: ex officina Aug. Guil. Petschii, 1800) (dalej: *Cat.*, sect. I); *Cat.*, sect. I, 6 (numer po przecinku oznacza pozycję katalogową).

⁶ *Cat.*, sect. I, 2.

⁷ F.L. Hoffmann, „Johann Carl Conrad Oelrichs”, *Serapeum* 15 (1869): 226.

⁸ Johann Carl Dähnert, *Pommersche Bibliothek*, t. 2 (Greifswald: im Verlage des Verfassers, 1753), 38.

⁹ *Wochentliche-Stettinische Frag- und Anzeigungs Nachrichten* 40 (1762): 437–438; 39 (1768): 821–822.

¹⁰ Martin Wehrmann, *Geschichte der Stadt Stettin* (Stettin: Léon Sauniers Buchhandlung, 1911), 405.

kadencyjności funkcji rektora, którego do 1790 roku powoływano na rok spośród grona profesorskiego¹¹.

Jako rektor zlecił w roku 1763 wydrukowanie obowiązujących statutów szkoły¹², a w następnym roku ukazała się jego mowa o korzyściach płynących dla akademickiej szkoły z zasady sprawowania funkcji rektora przez ustalony czas¹³. Podczas kolejnego rektoratu w 1769 roku sporządził *Index Documentorum publicorum, welche des consilii professorum iura und emolumenta so wie der ganzen academischen Anstalt ... betreffen ...*, który miał ułatwić odszukanie i dotarcie do dokumentów odnoszących się do działalności gimnazjum¹⁴. Wykaz ten, zgodnie z postulatem inicjatora, uzupełniali następni rektorzy.

Zajęciem, które bez wątpienia w znacznym stopniu wypełniało jego czas, było publikowanie. Przez prawie 21 lat spędzonych w Szczecinie wydał prawie 40 publikacji w głównej mierze historycznych, kilka prawniczych oraz najważniejsze prace bibliologiczne¹⁵. Wiele z nich ukazywało się jako druki okolicznościowe oraz niesamoistne wydawniczo. Niecałe dwa lata po przyjeździe, w 1754 roku, wydał dwie prace z zakresu prawa. Jedną z nich to poprawione i uzupełnione opracowanie na temat prawa naturalnego i międzynarodowego profesora prawa we Frankfurcie nad Odrą – Heinricha von Coccejia¹⁶. Druga dotyczyła urzędu notariusza cesarskiego¹⁷. Przez kilka kolejnych lat, do końca szóstej dekady XVIII wieku, łączył Oelrichs w swojej działalności publikacyjnej tematy historyczne i bibliograficzne, aby powrócić do tematyki prawniczej w drugiej połowie lat 60.

W 1754 roku do biblioteki gimnazjalnej trafiła część księgozbioru burmistrza Szczecina Matthäusa Heinricha von Liebeherra¹⁸. Przekazany przez spadkobierców pomorzoznawczy zbiór stał się w niedługim czasie warsztatem badawczym dla zainteresowanego przeszłością Pomorza naukowca. Doceniając wartość spuścizny Liebeherra, w następnym roku opublikował liczący 16 stron tekst pochwalny na temat wspomnianej darowizny¹⁹. Łatwy dostęp do zgromadzonych w szkolnej librarii rękopisów i książek zaowocował pierwszą szczecińską publikacją historyczno-bibliologiczną,

¹¹ Wehrmann, „Geschichte”, 132.

¹² *Cat.*, sect. I, 30.

¹³ *Cat.*, sect. I, 34.

¹⁴ Archiwum Państwowe w Szczecinie (dalej: APS), Rękopisy i spuścizny, sygn. 65/16/0/61/971.

¹⁵ Anna Żbikowska-Migoń, „W kręgu bibliologii XVIII w. Johann Carl Conrad Oelrichs (1722–1798), jego prace bibliologiczne i księgozbiór”, *Roczniki Biblioteczne* 27 (1983), 1–2: 164.

¹⁶ *Cat.*, sect. I, 11.

¹⁷ *Cat.*, sect. I, 12.

¹⁸ Aleksandra Skiba, „Kolekcja Matthäusa Heinricha Liebeherra w bibliotece gimnazjum akademickiego w Szczecinie”, w: *Od Pedagogium Książęcego do Gimnazjum Mariackiego. Z dziejów szkolnictwa półwyższego w Szczecinie do początków XIX w.*, red. Agnieszka Borysowska (Szczecin: Książnica Pomorska, 2018), 162–163.

¹⁹ *Cat.*, sect. I, 13.

opisującą dzieje i produkcję drukarni w Barth²⁰. Okazją do napisania tekstu stała się trzechsetna rocznica utworzenia uniwersytetu w Greifswaldzie. Założona w 1582 roku przez księcia Bogusława XIII drukarnia w latach 1604–1631 działała w zamku na Oderburgu²¹. Po tym czasie sprzedana królowi Gustawowi Adolfowi i przeniesiona do Dorpatu, służyła tamtejszemu uniwersytetowi. Badaczowi udało się opisać z autopsji 45 tytułów wytłoczonych w książęcej oficynie i uszeregować je chronologicznie według daty wydania. Szczególną wartość mają uwagi o treści druków, umieszczonych ozdobnikach, cenie i rzadkościach bibliograficznych. W 1764 roku Oelrichs powrócił do tematu i z okazji 70. urodzin stargardzkiego teologa Daniela Gottfrieda Wernera przedstawił przyczynek do dziejów drukarni, w którym odnotował kolejny druk wyprodukowany w bardzkiej oficynie oraz zawarł nowe ustalenia dotyczące autorstwa niektórych tekstów²². Dwa kolejne teksty biblioznawcze znaleźć można we wstępach do katalogów aukcyjnych. W pierwszym, z 1756 roku, obejmującym księgozbiór pastora szczecińskiej parafii francuskiej Jacquesa Perarda, omówił Oelrichs motyw pożerania książek, przytaczając przykłady m.in. ze Starego Testamentu (bibliofagia Ezechiela)²³. Dodatkowo autor snuł refleksje nad zawodem bibliotekarza, oskarżając przedstawicieli tego fachu o brak wiedzy i marnotrawienie czasu na próżnych rozmowach²⁴. W 1758 roku napisał wspomnienie o zmarłym rok wcześniej wieloletnim rektorze Michaelu Friedrichu Quadem, do którego dołączył wykaz jego publikacji²⁵. Z kolei w katalogu aukcyjnym biblioteki rektora z 1760 roku zawarł rozprawkę *De bibliotheca Neptuni*²⁶. Pod tym tytułem kryją się doniesienia o zatopionych podczas transportu książkach.

Od końca lat 50. XVIII wieku i przez całą następną dekadę teksty z zakresu księgoznawstwa przeplatał Oelrichs z opracowaniami historycznymi. Zainteresowanie przeszłością Pomorza, znajomość historiografii pomorskiej oraz dostęp do dokumentów źródłowych znalazły odbicie w jego pracach z tamtego okresu. Przykładem może być uzupełniona przez niego biografia Johannesa Bugenhagena, drugiego apostoła Pomorza, napisana przez zmarłego w 1752 roku teologa i pisarza Johanna Davida Jänckego²⁷. Podczas pobytu w Stralsundzie w 1756 roku odnalazł w mieszkaniu burmistrzowej Zander miedziane tablice wielkiej mapy Pomorza Eilharda Lubinusa

²⁰ *Cat.*, sect. I, 14.

²¹ Alicja Łojko, *Drukarnia Książęca*, Encyklopedia Pomorza Zachodniego – pomeranica.pl, dostęp 30.04.2023, https://pomeranica.pl/wiki/Drukarnia_Książęca.

²² *Cat.*, sect. I, 15.

²³ *Cat.*, sect. I, 16.

²⁴ Żbikowska-Migoń, „W kręgu”, 174–175.

²⁵ *Cat.*, sect. I, 20.

²⁶ *Cat.*, sect. I, 24.

²⁷ *Cat.*, sect. I, 18.

i doprowadził do jej kolejnego wydania w 1758 roku²⁸. Na uwagę zasługuje ponadto rozprawka o miejscach pochówku książąt na terenie księstw pomorskiego i rugijskiego, wygłoszona w 1759 roku z okazji objęcia przez Gottfrieda Christiana Rotha urzędu generalnego superintendenta pruskiego Pomorza²⁹. Zainteresowanie historią kraju, w którym przyszło mu żyć przez dwie dekady, nie osłabiło zamiłowania do badania przeszłości bliskiej jego sercu Marchii Brandenburskiej. W 1761 roku wydał w Berlinie historię marchii³⁰, a cztery lata później biografię Fryderyka Wilhelma I³¹. Okolicznościowe imprezy organizowane dla wspólnoty szkolnej dawały Oelrichsowi okazję do zaprezentowania rozległej wiedzy i znajomości historiografii. Tematem wykładu, wygłoszonego w 1762 roku w trakcie uroczystej akademii na cześć profesora medycyny Joachima Jakoba Rhadesa, uczynił pieczęcie używane w dyplomacji³². Podczas oficjalnych obchodów 50. rocznicy objęcia urzędu archidiakona przy kościele Mariackim przez Joachima Sandera przedstawił referat o nieprawidłowościach w historii generalnej superintendentury na Pomorzu Tylnym³³. W sierpniu 1763 roku podczas uroczystych obchodów 500-lecia kościoła Mariackiego przed całą społecznością akademicką i zaproszonymi kuratorami zgromadzonymi w bazylice, mówił o fundatorze kościoła Barnimie I³⁴.

Zainteresowanie przeszłością kraju, w którym żył już od 10 lat, dostęp do piśmiennictwa pomorskiego i źródeł – przyniosły efekt w postaci bibliografii adnotowanych, z których trzy ukazały się w pierwszej połowie lat 60. Pierwszą z nich, *Entwurf einer pommerschen juristischen Bibliothek*, bibliograf zadedykował wspomnianemu już Ewaldowi Friedrichowi Hertzbergowi³⁵. Zawarł w niej m.in. publikacje dotyczące historii prawa i sądów na Pomorzu i Rugii, opisał zbiory pomorskich dokumentów, przywilejów i statutów, objaśnienia prawa pomorskiego i rugijskiego,

²⁸ Johann Carl Conrad Oelrichs, *Zuverlässige Historisch-geographische Nachrichten vom Herzogthum Pommern und Fürstenthum Rügen ...* (Berlin: bey Ambros. Haude und Johann Carl Spenern, 1771), 67–68.

²⁹ *Cat.*, sect. I, 23.

³⁰ *Cat.*, sect. I, 26.

³¹ *Cat.*, sect. I, 36.

³² *Cat.*, sect. I, 29.

³³ *Cat.*, sect. I, 27.

³⁴ Johann Carl Conrad Oelrichs, *Sacrvm. Saecvlare. Qvintvm Templi. Collegiati. B. Mariae. Dicati Avspiciis ... Friderici. II. ... Avctoritate ... Cvratorem Cvm. Aedis. Collegiatae. Marianaevm. Regii. Atqve. Academici. Gymnasii ... Festo. Solemniqve. Ritv Et. In. Ipsa. Basilica. Mariana Die. VIII. Avg. A. Ae. C. MDCCLXIII ... Et. In. Regio. Eoqve. Academico. Gymnasio Alio. Tempore. ... Celebrandvm Pvblico. Nomine Indicit Atqve Ad. ... Solemne. Ivbilaevm ... Peragendvm ... Invitat ... Nonnvlla De Barnimo. I.S. Bono. Collegiatae. Aedis. S. Mariae. Palaeo-Stetinensis A.O.R. MDC-CLXIII. Vnico. Fvndatore* (Palaeo-Stetinum: Typis. ... Io. Frid. Spiegeli. Viduae, 1763).

³⁵ *Cat.*, sect. I, 31.

odnotował druki objaśniające prawo w zakresie spraw cywilnych i duchowych, prawo lenne i dzieła ekonomiczno-prawnicze od XVI wieku.

W drugiej publikacji bibliograficznej zatytułowanej *Das gepriesene Andenken der Pommerschen Hertzoge*, przygotowanej z okazji 500-lecia kościoła Mariackiego w Szczecinie, zarejestrował rękopiśmienne i drukowane teksty poświęcone poszczególnym władcom i całemu rodowi Gryfitów oraz wskazał miejsce przechowywania tych manuskryptów³⁶. W 1765 roku u szczecińskiego wydawcy Georga Drevenstedta ukazała się trzecia bibliografia ze wspomnianego okresu – *Entwurf einer Bibliothek zur Geschichte der Gelahrtheit in Pommern* – zawierająca m.in. adnotacje na temat księżnic, drukarstwa i czasopiśmiennictwa, wzbogacona o wykaz drukowanych katalogów bibliotek uczonych pomorskich w XVI–XVIII wieku³⁷. Dla Oelrichsa – bibliografa i historyka – ważne w pracy naukowej było ujawnianie istnienia źródeł historycznych. Niedługo po ukazaniu się bibliografii przygotował typowe publikacje o charakterze źródłowym – *Historisch-diplomatische Beyträge zur Geschichte der Gelahrtheit*³⁸ z 1767 roku oraz *Fortgesetzte Historisch-Diplomatische Beyträge zur Geschichte der Gelahrtheit, besonders im Hertzogthum Pommern* z 1770 roku³⁹. Można w nich znaleźć m.in. przedruki listów księcia Filipa II, dokumentów do historii kolegium Jageteufła, poza tym korespondencję między Andreasem Müllerem Greiffenhagiusem a konsystorzem w Stargardzie i katalog kodeksów rękopiśmiennych tamtejszej biblioteki kościelnej. Kolejną ważną dla historiografii pomorskiej publikacją źródłową był wydany po raz drugi w 1768 roku *Codex Pomeranie vicinarumque terrarum diplomaticus* – zbiór odpisów 459 dokumentów dotyczących Pomorza z lat 1140–1269⁴⁰. Do opracowanego przez prawnika i radcę kamery Friedricha Dregera tomu dopisał Oelrichs przedmowę, ponadto z jego inicjatywy kodeks uzupełniono o indeksy i ryciny ukazujące pomorskich władców, a całość zadedykowano królowi Fryderykowi Wilhelmowi II. Zwyczajowo każdy profesor-rektor był równocześnie bibliotekarzem szkolnej ksiąźnicy. Oelrichs zaznaczył swoją aktywność na tym polu nie tylko przez gromadzenie zbiorów, ale również katalogowanie i porządkowanie księgozbioru. W bibliotece Archiwum Państwowego w Szczecinie znajdują się dwa poszyty pochodzące z zasobu dawnej biblioteki gimnazjum, zawierające zebrane przez Oelrichsa druki dokumentujące życie szkoły, oprawione w 1783 roku na polecenie rektora i bibliotekarza Davida Friedricha Eberta⁴¹. Historyk przygotował własnoręcznie w 1768 roku kartę tytułową do katalogu obejmującego

³⁶ *Cat.*, sect. I, 32.

³⁷ *Cat.*, sect. I, 35.

³⁸ *Cat.*, sect. I, 40.

³⁹ *Cat.*, sect. I, 44.

⁴⁰ *Cat.*, sect. I, 42.

⁴¹ Poszyt Eberta i Oelrichsa w bibliotece APS, sygn. III/268/1–2.

spuściznę teologiczną Andreasa Müllera Greiffenhagiusa, który to katalog sporządził w pierwszej połowie XVIII wieku Johann Wilhelm Löper⁴². Podczas pracy w bibliotece w jego ręce trafił m.in. katalog wspólnej biblioteki kościoła Mariackiego i Pedagogium z 1590 roku oraz inwentarz rękopisów z początku XVII wieku⁴³. Oelrichs zlecił opracowanie inwentarzy w jeden wolumin i uzupełnił własnoręcznie wykonaną kartą tytułową. W 1873 roku Hugo Lemcke dopisał wykaz zawartości pozysytu, który obecnie znajduje się w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu⁴⁴. Uwagę bibliologa przykuwały też wybrane egzemplarze druków. Z okazji 200-lecia toruńskiego gimnazjum w 1768 roku przygotował rozprawkę na temat zbioru ustaw z końca XV wieku *Constitutiones vel Syntagmata Regni Poloniae*⁴⁵. Dokonując wnikliwej analizy formy typograficznej niedatowanego druku, autor ustalił, że owe cymelium może pochodzić z XV stulecia. Na początku XIX wieku na opracowanie pruskiego historyka powoływali się polscy badacze⁴⁶. Dzisiaj ów inkunabuł przypisuje się lipskiemu drukarzowi Konradowi Kachelofenowi i datuje na 1487 rok (IBP 5153)⁴⁷.

W połowie lat 60. XVIII wieku powrócił Oelrichs w swojej działalności publikacyjnej do tematyki prawniczej. W 1765 roku ukazała się dysertacja historyczno-prawnicza o prawnikach i sędziach w czasach cesarstwa rzymskiego, napisana z okazji 200-lecia gimnazjów w Halle, Görlitz i Bergen. Rok później, pod zmienionym nazwiskiem Oichlersius, zaprezentował wywód w formie odpowiedzi na pytania dotyczące nierządnic i ich dzieci⁴⁸. Po tych publikacjach skierował swoją aktywność pisarską ponownie ku pracom o charakterze bibliograficznym. W 1771 roku wydał kolejną bibliografię adnotowaną *Entwurf einer Pommerschen vermischten Bibliothek von Schriften zu den Alterthümern, Kunstsachen, Münzen, und zur Natur-Historie*, obejmującą piśmiennictwo o pomorskiej i rugijskiej starożytności, dziełach sztuki, monetach i historii naturalnej⁴⁹. Zadedykowana pomorskiemu

⁴² Johann Wilhelm Löper, *Catalogus Bibliothecae Theologicae e donatione Mulleri* [rękopis] [Szczecin], 1725–1789, Książnica Pomorska w Szczecinie, sygn. Rkps 37.

⁴³ Andrzej Mycio, „Rękopisy szczecińskiego Gimnazjum Mariackiego w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu”, *Przegląd Zachodniopomorski* 2 (2020): 196.

⁴⁴ *Haec, originem atque incrementa Bibliothecae aedis cathedralis Marianae regiique Gymnasii academici, spectantia autentica documenta post temporis spatium satis longum eheu neglecta ... e re fore duxit D. Ioann. Carol. Conr. Oelrichs ...* Palaeo–Stetini, 1768 [rękopis], Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu, sygn. Rps 1148.

⁴⁵ *Cat.*, sect. I, 41.

⁴⁶ Żbikowska-Migoń, „W kręgu”, 180.

⁴⁷ Alodia Kawecka-Gryczowa, Maria Bohonos, Eliza Szandorowska, oprac., *Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur*, t. 1, cz. 1 (Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1970).

⁴⁸ *Cat.*, sect. I, 38.

⁴⁹ *Cat.*, sect. I, 46.

kolekcjonerowi Friedrichowi Wilhelmowi von der Ostenowi książka – *Zuverlässige Historisch-geographische Nachrichten vom Herzogthum Pommern und Fürstenthum Rügen...* – zawiera oprócz wykazu dzieł historyczno-geograficznych dotyczących Pomorza i Rugii także opis mapy Pomorza E. Lubinusa⁵⁰.

14 września 1773 roku w sali wielkiego audytorium Oelrichs wygłosił swoją mowę pożegnalną i wyjechał do Berlina, poświęcając resztę życia pisarstwu. Wrócił do ograniczonej w czasie pobytu na Pomorzu tematyki brandenburskiej i pruskiej, jednak nie porzucił definitywnie zainteresowania pomorskością. W latach 90. XVIII wieku wydał drukiem m.in. esej o szczecińskim księciu Świętoborze I⁵¹ oraz, oparte na wiarygodnych studiach historycznych i współcześnie uznawane za wartościowe⁵², dzieło onomastyczne o wywodzących się z języków słowiańskich nazwach miejscowych Pomorza i Marchii Brandenburskiej⁵³.

Jeszcze przed wyjazdem profesor podarował szkolnej księżnicy kilka druków z własnego księgozbioru, które D.F. Ebert odnotował w katalogu systematycznym biblioteki gimnazjalnej z 1780 roku⁵⁴. Na książki z donacji Oelrichsa przeznaczono szafę oznaczoną numerem 22⁵⁵, jednak nieznana jest jej zawartość. Możliwe, że dotarły one do Szczecina już po spisaniu katalogu (lub wcale)⁵⁶. Pewne jest natomiast, że do biblioteki szkolnej przesyłał swoje publikacje wydane już po powrocie do Berlina, co potwierdzają odręczne dedykacje darczyńcy i adnotacje szkolnego bibliotekarza.

Zgodnie z wolą wyrażoną w testamencie z 21 grudnia 1798 roku swoją obszerną bibliotekę (ponad 12 tys. tomów) rozdzielił między trzy instytucje, z którymi był związany – gimnazjum Joachimsthal w Berlinie, uniwersytet we Frankfurcie nad Odrą i gimnazjum akademickie w Szczecinie. Do berlińskiej szkoły trafiło około 1670 tomów druków, 260 rękopisów, a także portrety, medale i monety. Te, które przetrwały wojnę, znajdują się dziś w Staatsbibliothek w Berlinie i są to materiały dotyczące przede wszystkim Pomorza i Brandenburgii-Prus o treści prawniczej, historycznej i pozostała twórczość piśmiennicza dotycząca obu krajów⁵⁷. Do Frankfurtu

⁵⁰ *Cat.*, sect. I, 45.

⁵¹ *Cat.*, sect. I, 53.

⁵² Halina Rybicka-Nowacka, „Specimen reliquiarum linguae sclavonicae – Jana Karola Oelrichsa”, *Prace Filologiczne* 21 (1971): 284.

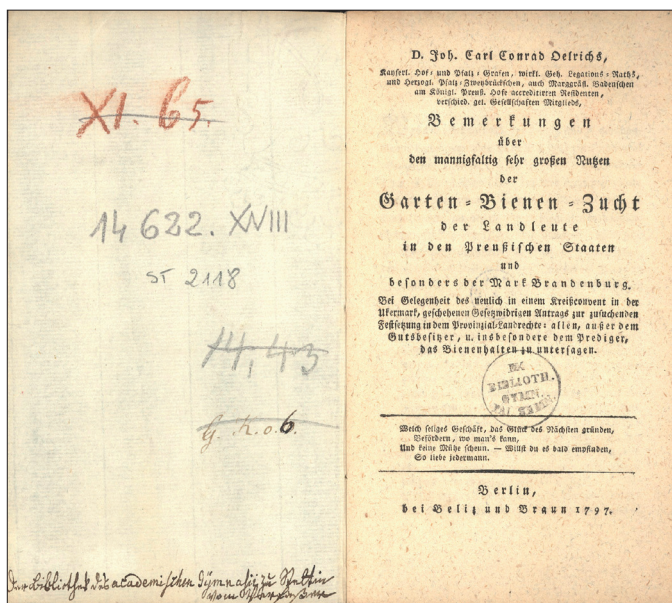
⁵³ *Cat.*, sect. I, 56.

⁵⁴ David Friedrich Ebert, *Catalogus systematicus librorum Bibliothecae aedis Cathedralis Marianaе et Regii Gimnasii et academici Sedinensis ...* Paleo-Stetini, 1780 [rękopis], Biblioteka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, sygn. Rkps 3276, k. 149.

⁵⁵ Agnieszka Borysowska, *Kultura książki w dawnym Szczecinie (XVII–XVIII w.): studia z pogranicza bibliologii i literaturoznawstwa* (Szczecin: Książnica Pomorska, 2018), 276.

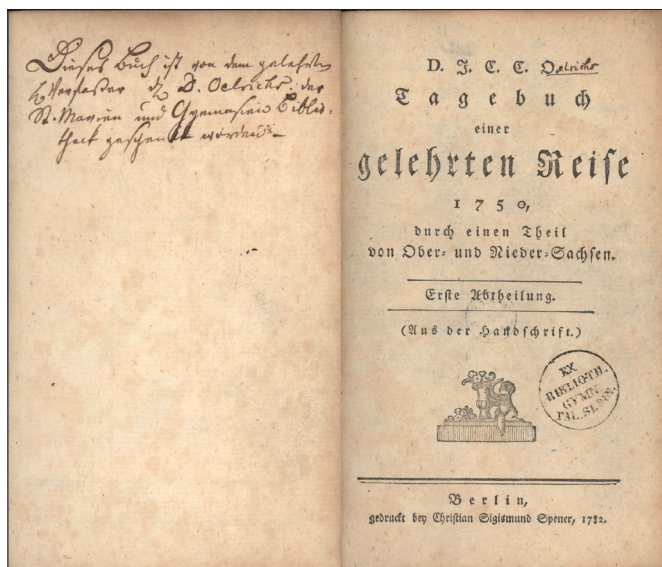
⁵⁶ Agnieszka Borysowska, „Biblioteka szczecińskiego gimnazjum akademickiego w XVIII w.”, w: *Od Pedagogium*, 153.

⁵⁷ Helga Döhn, oprac., *Der Nachlaß Johann Karl Konrad Oelrichs* (Berlin: Deutsche Staatsbibliothek, 1990), VIII.

Rycina 1

Źródło: Książnica Pomorska, sygn. xviii.14622.i.

Rycina 2

Źródło: Książnica Pomorska, sygn. xviii.20540.i.

trafiła najwartościowsza część jego biblioteki (Pommersche und Brandenburgische Bibliothek) zawierająca około 2166 tomów. W 1811 roku uniwersytet frankfurcki wraz z biblioteką przeniesiono do Wrocławia i obecnie spuścizna Oelrichsa znajduje się w zasobach biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego⁵⁸. Szczecińskiej bibliotece gimnazjalnej przypadło mniej niż 100 woluminów, wśród których na uwagę zasługuje londyńskie wydanie Horacego, w całości odbite z płyt miedziorytniczych⁵⁹ i 64 tomy leksykonu wydawanego przez Johanna Heinricha Zedlera⁶⁰. Dodatkowo w kodycyłu datowanym na 24 grudnia 1798 roku Oelrichs zapisał po 500 talarów rocznie na utrzymanie pięciu katedr języka łacińskiego w gimnazjach w Szczecinie, Berlinie i Frankfurcie nad Odrą⁶¹. Część tej kwoty miała także trafić do zdolnych uczniów w postaci stypendium, wypłacanego corocznie przez okres dwóch lat studiów uniwersyteckich. W szczecińskim gimnazjum stypendia wypłacane były do 1919 roku⁶².

Przez dwie dekady spędzone w Szczecinie Johann Carl Conrad Oelrichs z dobrym skutkiem łączył aktywność zawodową i publikacyjną. Poza prowadzeniem wykładów z prawa angażował się również w prace bieżące, wynikające ze sprawowanych funkcji. Jako rektor zlecił wydrukowanie obowiązujących statutów szkoły. Ze względów praktycznych zaprowadził rejestr przechowywanych w archiwum profesorskim dokumentów i korespondencji dotyczącej działalności gimnazjum. Jako bibliotekarz dbał o gromadzenie druków odnoszących się do życia szkoły oraz scalił dawne katalogi szkolnej librarii, do których w 1873 roku indeks sporządził Hugo Lemcke⁶³. Szczególną zasługą Oelrichsa w omawianym okresie było bez wątpienia odkrycie płyt drukarskich mapy Pomorza Lubinusa i doprowadzenie do jej ponownego wydania po ponad 100 latach od pierwszej edycji. Jego pracowitość i chęć służenia krajowi, w którym przyszło mu żyć, przyniosły wiele publikacji historycznych i źródłowych odnoszących się do Pomorza. W tych drugich umieszczał przedruki m.in. dokumentów będących cennym materiałem do badania pomorskiej

⁵⁸ Weronika Karlak, „Główne zespoły proveniencyjne zbioru starych druków Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu odbiciem jego zawiłych losów”, w: *Książka dawna i jej właściciele*, red. Dorota Sidorowicz-Mulak, Agnieszka Franczyk-Cegła, t. 1 (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2017), 17–20.

⁵⁹ *Quinti Horatii Flacci opera. ...* (Londini: aeneis tabulis incidit Iohannes Pine, 1733–1737).

⁶⁰ *Grosses vollständiges Universal-Lexikon aller Wissenschaften und Künste, welche bishero durch menschlichen Verstand und Witz erfunden und verbessert worden*, t. 1–64 (Halle–Leipzig: Verlegts Johann Heinrich Zedler, 1732–1750).

⁶¹ „Etwas von den Vermächtnissen des verstorbenen wirklichen geheimen Legations-Raths Dr. Joh. Konrad Oelrichs”, *Allgemeiner Litterarischer Anzeiger* 173 (1800), szp. 1701–1702.

⁶² APS, Gimnazjum Mariackie w Szczecinie, sygn. 65/299/0/9.3/1286 (bez oznaczenia stron).

⁶³ Zob. przypis 44.

przeszłości⁶⁴. Bibliografie adnotowane, do których opisy sporządzał z autopsji, do dzisiaj stanowią ważne źródło informacji o piśmiennictwie pomorskim XVI–XVIII wieku, a niektóre z nich doczekały się w ostatnich latach uzupełnienia⁶⁵.

Bibliografia

Źródła niepublikowane

Archiwum Państwowe w Szczecinie. Gimnazjum Mariackie w Szczecinie, sygn. 65/299/0/9.3/1286.

Archiwum Państwowe w Szczecinie. Rękopisy i spuścizny, sygn. 65/16/0/61/971.

Ebert, David Friedrich. *Catalogus systematicus librorum Bibliothecae aedis Cathedralis Marianaе et Regii Gimnasii et academici Sedinensis ...* Paleo-Stetini, 1780 [rękopis]. Biblioteka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, sygn. Rkps 3276.

Opracowania

Borysowska, Agnieszka. „Biblioteka szczecińskiego gimnazjum akademickiego w XVIII w.”. W: *Od Pedagogium Księżęcego do Gimnazjum Mariackiego. Z dziejów szkolnictwa półwyzszego w Szczecinie do początków XIX w.*, red. Agnieszka Borysowska, 145–158. Szczecin: Książnica Pomorska, 2018.

Borysowska, Agnieszka. *Kultura książki w dawnym Szczecinie (XVII–XVIII w.): studia z pogranicza bibliologii i literaturoznawstwa*. Szczecin: Książnica Pomorska, 2018.

Bülow, von. „Oelrichs, Johann Carl Conrad”. W: *Allgemeine Deutsche Biographie*. T. 24, 1887, 318–319. Dostęp 30.04.2023. <https://www.deutschebiographie.de/pnd11899963X.html#adbcontent>.

Catalogus bibliothecae D. Jo. Car. Conr. Oelrichs. Berolini: ex officina Aug. Guil. Petschii, 1800.

Dähnert, Johann Carl. *Pommersches Bibliothek*. T. 2. Greifswald: im Verlage des Verfassers, 1753.

Döhn, Helga, oprac. *Der Nachlaß Johann Karl Konrad Oelrichs*. Berlin: Deutsche Staatsbibliothek, 1990.

„Etwas von den Vermächtnissen des verstorbenen wirklichen geheimen Legations-Raths Dr. Joh. Konrad Oelrichs”. *Allgemeiner Litterarischer Anzeiger* 173 (1800), szp. 1699–1702.

Gut, Paweł. „Kuratorium Gimnazjum Akademickiego i Mariackiego w 1667–1805”. *Przegląd Zachodniopomorski* 2 (2020): 35–46.

Hoffmann, F.L. „Johann Carl Conrad Oelrichs”. *Serapeum* 15 (1869): 225–235.

⁶⁴ Chodzi tu o *Historisch-diplomatische Beyträge zur Geschichte der Gelahrtheit, besonders im Hertzogthum Pommern...* oraz *Fortgesetzte historisch-diplomatische Beyträge zur Geschichte der Gelahrtheit besonders im Hertzogthum Pommern...*

⁶⁵ Jürgen Hamel, „Bibliographie der Drucke der Fürstlichen Druckerei Barth 1582–1604”, *Baltische Studien*, N.F. 100 (2014): 83–127; tenże, „Neue Funde zur Fürstlichen Druckerei Herzog Bogislaw's XIII. in Barth”, *Baltische Studien*, N.F. 105 (2019): 75–106.

- Karłak, Weronika. „Główne zespoły proveniencyjne zbioru starych druków Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu odbiciem jego zawiłych losów”. W: *Książka dawna i jej właściciele*, red. Dorota Sidorowicz-Mulak, Agnieszka Franczyk-Cegła, 15–36. T. 1. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2017.
- Kawecka-Gryczowa, Alodia, Maria Bohonos, Eliza Szandorowska, oprac. *Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur*. T. 1, cz. 1. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1970.
- Łojko, Alicja. *Drukarnia Książęca*. Encyklopedia Pomorza Zachodniego – pomeranica.pl. Dostęp 30.04.2023. https://pomeranica.pl/wiki/Drukarnia_Książęca.
- Mycio, Andrzej. „Rękopisy szczecińskiego Gimnazjum Mariackiego w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu”. *Przegląd Zachodniopomorski* 2 (2020): 189–201.
- Oelrichs, Johann Carl Conrad. *Beytrag zur Geschichte der vortreflichen ehemahligen fürstlichen Buchdruckerey zu Bard, im königl. Schwedischen Pommern*. Butzow–Wismar: bey Berger und Boedner, 1764.
- Oelrichs, Johann Carl Conrad. *Zuverlässige Historisch-geographische Nachrichten vom Herzogthum Pommern und Fürstenthum Rügen...* Berlin: bey Ambros. Haude und Johann Carl Spenern, 1771.
- Rybicka-Nowacka, Halina. „Specimen reliquiarum linguae slavonicae – Jana Karola Oelrichsa”. *Prace Filologiczne* 21 (1971): 277–284.
- Skiba, Aleksandra. „Kolekcja Matthäusa Heinricha Liebeherra w bibliotece gimnazjum akademickiego w Szczecinie”. W: *Od Pedagogium Książęcego do Gimnazjum Mariackiego. Z dziejów szkolnictwa półwyższego w Szczecinie do początków XIX w.*, red. Agnieszka Borysowska, 159–171. Szczecin: Książnica Pomorska, 2018.
- Wehrmann, Martin. *Geschichte der Stadt Stettin*. Stettin: Léon Sauniers Buchhandlung, 1911.
- Wehrmann, Martin. *Geschichte des Marienstifts-Gymnasiums 1544–1894*. W: *Festschrift zum dreihundertfünfzigjährigen Jubiläum des Königlichen Marienstifts-Gymnasiums zu Stettin am 24. und 25. September 1894*, 1–184. Stettin: Herrcke & Lebeling, 1894.
- Wochentliche-Stettinische Frag- und Anzeigungs Nachrichten* 40 (1762).
- Wochentliche-Stettinische Frag- und Anzeigungs Nachrichten* 39 (1768).
- Żbikowska-Migoń, Anna. „W kręgu bibliologii XVIII w. Johann Carl Conrad Oelrichs (1722–1798), jego prace bibliologiczne i księgozbiór”. *Roczniki Biblioteczne* 27 (1983), 1–2: 159–191.

Abstrakt

Pod koniec 1752 roku posadę profesora prawa w szczecińskim gimnazjum akademickim objął Johann Carl Conrad Oelrichs. Wykształcony we Frankfurcie nad Odrą berlińczyk interesował się także historią, historią literatury i nauki. Przez cały okres bytności w Szczecinie kierował zorganizowanym przez siebie kółkiem czytelnictwa, a pracę wykładowcy łączył z powodzeniem z aktywnością publikacyjną. Dostęp do literatury i źródeł zgromadzonych w szkolnej bibliotece, a w szczególności do pomeraników, wpłynął na tematykę

jego twórczości naukowej, która koncentrowała się na zagadnieniach dotyczących historii Pomorza. Do końca swojego pobytu (wrzesień 1773 r.) wydał prawie 40 publikacji historycznych, prawniczych i najważniejsze prace bibliologiczne oraz bibliografie, niosące informacje o piśmiennictwie pomorskim XVI–XVIII wieku.

Johann Carl Conrad Oelrichs' years in Szczecin – professional and publishing activity

Abstract

At the end of 1752, Johann Carl Conrad Oelrichs assumed the position of a professor of law at the Szczecin Academic Gymnasium. Hailing from Berlin and educated in Frankfurt (Oder), Oelrichs took a keen interest in history, the history of literature, and science. Throughout his stay in Szczecin, he led a reading circle organized by him and successfully combined his teaching duties with publishing activities. Access to the literature and sources gathered in the school library, particularly Pomeranian materials, influenced the thematic focus of his scholarly work, which centered on issues related to the history of Pomerania. By the end of his tenure in September 1773, he had published nearly 40 historical and legal publications, as well as significant bibliological works and bibliographies containing information about Pomeranian literature from the 16th to the 18th centuries.

Cytowanie

Agata Michalska, „Szczecińskie lata Johanna Carla Conrada Oelrichsa – aktywność zawodowa i publikacyjna”, *Przegląd Zachodniopomorski* 38 (2023), 67: 165–177. DOI: 10.18276/pz.2023.38-08.